

YENİ ANASA VE MİLLİ HUKUK TALEBİ

Muharrem BALCI, 7 Eylül 2024

Not:

Ana muhalefet partisinin öteden beri “Kurucu İrade” dayatması ve anayasa değişikliği taleplerine hiçbir katkı sunmadığı hatta sürekli engel olmaya çalıştığı bilindiğinden, bu çalışmada 2007’den bugüne Anayasa değişikliği talepleri, çalışmaları ve sonuçları tartışılırken, ağırlıklı olarak 23 yıllık iktidar partisi üzerinden değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Tarihçe

2007’den bu yana “yeni anayasa” özlemleri ve tartışmaları gündemimizden çıkmıyor. Özellikle son iki yıldır yeni anayasa talepleri yeniden gündemimizi meşgul ediyor.

21 Ekim 2007’de Türkiye’nin 5. Halk Oylaması (Referandum) yapıldı. Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesi başta olmak üzere birtakım anayasa değişikliklerinin halkoyuna sunulmasıydı. Yıllardır yapılması konuşulan ve istenen gerçekleştirildi.

Referandum sürecinde aktif “hayır” kampanyası yürüten tek parti, değişikliği “dayatma” olarak niteleyen CHP idi. MHP, mecliste öneriye “evet” oyu verse de partinin genel başkanı Devlet Bahçeli 17 Ekim tarihinde “hayır” çağrısı yaptı.¹ Referandum öncesi yeni anayasa taslağı hazırlama görevi verilen Prof. Dr. Ergun Özbudun ekibini, öğrencileri Prof. Dr. Zühtü ARSLAN, Prof. Dr. Yavuz ATAR, Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM, Prof. Dr. Levent KÖKER ve Doç. Dr. Serap YAZICI’dan oluşturmuştu. Anayasa taslağı da Özbudun’un adıyla özdeşleşmişti.

Özbudun Anayasa Önerisi, kamuoyundan ve Ana muhalefet partisi CHP’den gelen sert tepkiler üzerine meclise sunulmadan gündemden kaldırılmıştı. Özbudun Anayasa Önerisi 137 maddeden oluşan bir taslaktır² ve parlamenter sistemi esas almıştır. Bu yönüyle de Başkanlık Sistemi arzulayan AK Parti ve Başbakan R. Tayyip Erdoğan tarafından da olumlu

¹ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/40787-mhpnin-referandum-mesaji>

² Prof. Dr. Ergun Özbudun (2007) TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI ÖNERİSİ, https://www.tuerkei-recht.de/downloads/verfassung_entwurf_oezbudun.pdf

karşılanmamıştı. AK Parti Erdoğan başkanlığında üç günlük bir kampa girdi. Ama kampın sonunda taslakla ilgili bir karar açıklanmadı. Taslak ortada, sahipsiz kaldı.³

Özbudun Önerisi, sosyal devlet ilkesini göz ardı etmesi ve liberal bir tez olması yönüyle sert eleştirilere tabi tutulmuştur. Askeri darbeler sonucunda hazırlanmayan “sivil anayasa” iddiasıyla ortaya atılan metin parlamentoda müzakere edilememiş, oylamaya sunulamamış ve yasalaşamamıştır.

Yaşanan tartışmaların ardından AK Parti kendi hazırladığı önerisini sundu ve “evet” oyunu savundu.⁴ Demokratik Toplum Partisi AK Parti'ye destek olarak değil, “demokrasiye sahip çıkma” amaçlı olarak “evet” kararı aldı. ”Evet” diyen diğer partiler arasında Sosyal Demokrat Halk Partisi, Cumhurbaşkanı halkın seçmesini “Türk milletine fırsat” olarak tanımlayan Büyük Birlik Partisi, değişiklikte sunulan fikirlerin Millî Görüş tarafından kırk yıldır savunulduğunu ifade eden Saadet Partisi, Demokrat Parti ve Anavatan Partisi yer aldı.⁵

2007’de yeni anayasa talep ve tartışmaları kamu ve özel tüm kurumları ilgilendirmiş, meslek kuruluşları, sendikalar, Barolar, Sivil Toplum Kuruluşları kendilerince hükümete (çoğunlukla hükümetin talepleri doğrultusunda) anayasa taslağı hazırlama görevi üstlenmişlerdi. O günlerde aklımda kaldığı kadarıyla 1.050 (bin elli) adet anayasa taslağı (önerisi) hazırlanıp gönderilmişti.

En başından bu yana iktidarın sadece Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesine odaklanmış olması, Özbudun Anayasa Önerisinin meydanlarda refüze edilerek sahipsiz şekilde sokağa atılması gibi nedenlerle benim o günlerde “avara kasnak” diye tabir ettiğim bu çalışmalara katılımlar yakın çevremizden de azımsanmayacak kadar çoktu ve çalışmalar için kurulan komisyon davetlerini bu yüzden reddetmiştim. Hatta bir eski stajyerim olan Avukat arkadaşım anayasa taslağı hazırlamak için ekip oluşturmak istemiş, benden de yabancı dil bilen 20 hukukçu ismi istemişti. “2007’de birden fazla yabancı dil bilen, 1982 ve önceki anayasaların tamamını ve başka birçok devletin anayasasını okumuş kaç hukukçu olabilir ki” diye cevapladığım o çalışmaların tamamı avara kasnak hüviyetinde idi.

³ Yıldıray OĞUR, *Ergun Özbudun’un hazırladığı anayasaya ne olmuştu?* 4 Kasım 2023. <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/ergun-ozbudunun-hazirladigi-anayasaya-ne-olmustu-147353>

⁴ Türkiye'nin 7'inci, AK Parti'nin 3'üncü referandumu. <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/01/23/turkiyenin-7inci-ak-partinin-3uncu-referandumu>

⁵ 2007 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, https://tr.wikipedia.org/wiki/2007_T%C3%BCrkiye_anayasa_de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi_referandumu

Elbette ki o günlerde AK Partiye kapatma davası açılması tehdidi⁶ de iktidarın tepesinde Demokles'in kılıcı gibi durmaktaydı. Nitekim anayasa değişikliği talepleri akim kalınca tehdide ara verilmiş, fakat akabinde 2008'de yine de AK Parti'ye kapatma davası açılmıştı.⁷

Yeni Anayasa İhtiyacı

12 Eylül 2010'da ihtilalden 30 yıl sonra Anayasa Mahkemesi ve Hakimler Savcılar Yüksek Kurulunda yapısal değişikliklerle Anayasa tarihimizde 6. Referandum gerçekleşmiş oluyordu. Bu defa öncekinden daha esaslı ve teferruatlı değişikliklere gidildi.

2010 referandumunda ayrıca;

- Vatandaşlara AYM'ye Bireysel Başvuru Hakkı getirildi.
- Anayasanın geçici 15. Maddesi kaldırılarak 12 Eylül 1982 İhtilali aktörlerinin yargılanmasını engelleyen Geçici 15. Madde kaldırıldı.
- Askeri Şura'nın ihraç kararlarına karşı yargı yolu açıldı.
- Savaş hali dışında sivillerin askeri mahkemede yargılanmasına son verildi.
- Memurlara Toplu Sözleşme Hakkı tanındı.
- Kamu Baş Denetçiliği (Ombudsman) Kurumu oluşturuldu.
- Yargı yetkisinin, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olduğu ve "hiçbir suretle yerindelik denetimi şeklinde kullanılmayacağı" Anayasaya dercedildi.

Tüm bu değişiklikler şimdiki iktidar partisinin o dönem öncülüğünde yapıldı.

Şüphesiz bu değişiklikler çok önemli ve hukuk, yargı ve siyasal sistemin önünü açan değişikliklerdi. Bu değişiklikler aynı zamanda çağdaş ülkelerin çağdaş hukuk sistemleri örnek alınarak yapılan değişikliklerdi. Ancak o günlerde hukuk ve yargı gündemini yakından takip edenlerin çok iyi bildiği ve sonuçlarının 15 Temmuz'a giden süreçte görüleceği yargıdaki değişikliklerle, yargı camiası toptan FETÖ'ye teslim edilmişti. O günlerde Demokrat Yargıçlar

⁶ "Anayasa Hukuku hocası Prof. Dr. Ergun Özbudun ve arkadaşlarının hazırladığı ve Parlamenter Sisteme dayalı yeni Anayasa metni AK Parti tarafından kamuoyu ile paylaşılmak üzereyken, Başbakan Yardımcımız üzerinden AK Parti'ye şu mesaj gönderildi. 'Yeni Anayasa metnini açıklamayın, açıklarsanız AK Parti'ye kapatma davası açmak zorunda kalacağız.' Bu siyaset kurumuna ve TBMM'nin yasama fonksiyonuna karşı yapılmış bir tehditti. Bu mesaj/tehdit üzerine bu paketin açıklanması bir süre ertelendi." Eski Adalet Bakanı Sadullah Ergin'in FETÖ Yargılaması davasındaki tanık ifadesi. Yıldırım OĞUR, *Ergun Özbudun'un hazırladığı anayasaya ne olmuştu?* 4 Kasım 2023. <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/ergun-ozbudunun-hazirladigi-anayasaya-ne-olmustu-147353/>

⁷ Bkz: *AK Parti Kapatma Davasına Savunma Dilekçesi*, 30 Nisan 2008, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/savunmalar/342.pdf>

(Demokrat Yargıçlar Derneği) adıyla örgütlenen bir kısım hâkim ve savcılarının sürekli ve ısrarlı uyarıları iktidar tarafından basiretsizce kulak arkası edilmiş, yargıda bölünmelere ve en çok örgütlenenin ihanete varan çalışmalarına zemin hazırlanmıştı. Bütün bunlar bu iktidarın önceki dönemlerinde olmuştu.

Demokrat Yargıçlar Derneği 2010 Anayasa Değişikliği Referandumunda iktidarın tüm basiretsizliklerine karşın hayırla anılmaya değer çalışmalar yapmıştır. Hem 2010 öncesi Cumhuriyetçi seçkinlere, hem 2010 sonrası Gülen cemaatine, 2014 sonrası AKP-MHP-Ulusal Yargı iktidarına karşı etkin muhalefette bulundu. Türkiye yargısı hakkında, 7 kitap yayınladılar. Kurucuları Dr. Osman Can, (daha sonra ayrıldı), Dr. Orhan Gazi Ertekin, Dr. Uğur Yiğit, Faruk Özsu, Kemal Şahin, Hüsamettin Yuca, Tekin Karaca, bugün, tarihsel analizi ve yeni bir yargı modeli sunan, bunun tarihsel ve teorik modellerini hazırlayan tek hareket olarak belleklerde.⁸

2011’de de referandumdan yeni çıkmış olmasına rağmen yeni anayasa talepleri tekrarlandı. 2011 seçimlerinden sonra, “yeni anayasa” projesi sadece bir ihtimal olmaktan çıkıp, gerçekleşme yoluna girmiş gibi görünüyordu. Seçim sonrasında başta seçimlerin galibi Adalet ve Kalkınma Partisi olmak üzere, tüm siyasi partiler tarafından yapılan açıklamalar, 24. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin en önemli gündem maddelerinden birinin anayasa yapımı olacağını göstermişti. Anayasa yapım sürecine seçimlerden birinci parti olarak çıkan ve Parlamentoda en çok sandalyeye sahip olan AK Parti öncülük edecekti. Dolayısıyla, sürecin her aşamasında AK Parti’nin ağırlığının hissedilmesi söz konusuydu. İkincisi, Parlamento aritmetiği AK Parti’nin tek başına anayasayı değiştirmesine izin vermiyordu. AK Parti, halkoylaması çoğunluğunun alt sınırı olan 330’a ulaşmak için dahi bir başka partinin veya başka partilerin desteğine ihtiyaç duyacaktır. Üçüncüsü, “yeni anayasa”; yepyeni, sıfırdan tasarlanan bir anayasayı değil, yürürlükteki 1982 Anayasası’nın, 175. maddede öngörülen usule göre (bir kez daha) değiştirilmesini ifade etmekteydi.⁹ Muhalefetin çalışmalarıyla bu girişim de başarısız olmuştur. Bir başka ifade ile Türkiye’de 1982’den sonra anayasanın toptan değiştirilme iradesi gerçekleştirilememiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki anayasa konusu siyasi olmaktan öte bir hukuk konusu ve sorunudur. Konu öncelikle siyasi olarak görüldüğü ve siyasiler tarafından gündem yapıldığından siyasi bir konu olduğu izlenimi hâkim oluyor. Şimdilerde ise konunun hukuk

⁸ Adnan EKİNCİ, *Kahraman olmadan yargıç olmak*, https://kisadalga.net/yazar/kahraman-olmadan-yargic-olmak_38257

⁹ Levent GÖNENÇ, *2011 Anayasa Yapım Sürecinde Yönteme İlişkin Bazı Sorunlar*, Temmuz 2011, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1309961816-7.2011_Anayasa_Yapim_Surecinde_Yonteme_Illiskin_Bazi_Sorunlar.pdf

boyutunun siyaset mekanizması tarafından nasıl dejenere edildiği görülmeye başlandı. Bunda da 2007 ve 2010 değişikliklerini yapan iktidar ve bileşenlerin katkıları (!) büyük.

İlginçtir, siyasiler, yeni anayasa derken ne istediklerini, nasıl bir anayasa istediklerini, mevcut anayasanın neresini, hangi maddelerini beğenmediklerini, hangi maddelerinin hukuka aykırı veya siyaset yapmaya engel olduğunu da söylemediler, söyleyemiyorlar. Ama “yeni anayasa şart!”

1982’den bugüne kadar Anayasanın 177 maddesinden 96’sı değişikliğe uğradı. 23 maddesi ilga edildi. Şu an yürürlükte 154 madde kaldığı görülüyor. Bu değişimlerin bazıları esaslı bazıları tali niteliktedir. Anayasa’nın hiç değişmemiş ve 12 Eylül’ün ideolojik izlerini taşıyan çok sayıda maddesi hala yürürlükte. Bu maddelerin birçoğu elbette yeniden yazılması gerekir. Bunda hiçbir siyasi ve hukuki ihtilaf yoktur, uzlaşma vardır. Bu değişikliklerin bazıları vesayetçi sistemin sınırları dahilinde yapılabilmıştır. Bu maddeler de günümüz anayasacılığının gerekleri doğrultusunda gözden geçirilmeli ve yeniden yazılmalıdır.¹⁰ Bu konuda da siyasi ve hukuk bağlamında derin ayrılıklar yoktur. Yeni anayasa taleplerini büyük bir iştiyakla serdeden mevcut iktidar ve bileşenleri, olası iflah olmaz tartışmaları gerekçe göstererek, Anayasanın değiştirilemez ibareli hükümlerinin değiştirilmemesi yönünde de anlaşmış görüyorlar.

Yöntem Sorunu

Bununla birlikte pek görülemeyen ve dilendirilmeyen bir gerçek daha vardır ki o da mevcut Anayasanın bir “darbe anayasası” olduğu, demokratik katılım anlamında bir referandum değil, plebisit, “tek seçeneği oylama özgürlüğü” yöntemiyle kabul ettirildiği, bu haliyle gayrimeşru olduğu, yapıldığı günden buyana belli ve kesin bir bilgidir. O halde anayasa değişiklikleri talepleri kadar değiştirme yöntemleri üzerinde de konuşmak gerekir.

Referandum, halkoylaması türlerinden yalnızca birisidir... Referandum halkın gerçek katılımını sağlar, kuralları, işleyiş mekanizmaları, tarihsel örnekleri bellidir... Oysa, “Referandum Yasası” diye bir şey olmaz. Referandum bir özel yasa konusu değil, bir anayasa konusudur.^(*) Referandum hükümleri, yasalara ilişkin olsun, anayasaya ilişkin olsun, anayasa maddelerinde yer alır. Referandumla ilgili bir değişiklik, usulüne uygun olarak, Anayasa’nın ilgili maddelerini değiştirmekle olur, başka yasa çıkarmakla değil...

¹⁰ Cem Duran UZUN, Türkiye’nin Neden Yeni ve Sivil Bir Anayasaya İhtiyacı Var? *Kriter Ekim 2023 / Yıl 8, Sayı 83*, <https://kriterdergi.com/dosya-anayasa/turkiyenin-neden-yeni-ve-sivil-bir-anayasaya-ihtiyaci-var>

^(*) 1982 Anayasasına “Referandum” kavramı, İKİNCİ BÖLÜM Yürütme 1. Cumhurbaşkanı A. Adaylık ve seçimi Madde 101 – (Değişik: 21/1/2017-6771/7 md.) değişikliği ile girmiştir. (M. Balcı)

Plebisit, halkın görünürde katılımını, gerçekte güdülmesini sağlar; kuralcı görünümlü kural tanımazlığı, işletilişindeki anti-demokratik aksesuar, tarihsel örnekleri bellidir.¹¹

1982'de, anayasa tasarısının halkoylamasında reddi durumunda ne yapılacağı belli değildir. Bu durum, tasarı reddedildiği takdirde askeri idarenin belirsiz bir süre daha devam edebileceği düşüncesini akla getirebilecek niteliktedir.”¹²

Yargıtay Onursal Başkanlarından Sami Selçuk, Yargıtay 4. Ceza Dairesi Başkanı olduğu dönemde, dönemin Cumhurbaşkanı Kemam Evren'e yazdığı mektupta¹³ bugünlere de bir hukuk dersi anlamında, derin devlete hukuk dersi veriyor:

“Hakkın özünden söz ettiniz. Çok güzel ama bu kavram 1961 Anayasası'nda kaldı. Anlamı şu idi. Hakkı sınırlamaya yeltenen hiçbir yasa, sınırladığı hakkı/özgürlüğü ortadan kaldıramaz ve/ya da kullanılamayacak duruma sokamaz. İyi de bu kavram 1982 Anayasası'na girmedi ki. Kim bilir belki de lüks kabul edildi cumhur için. Bu kavrama ben de önem veriyor ve onu hukuk devletinin bir güvencesi olarak görüyorum. Öyleyse onu diriltmeye savaşmak gerekmez mi?”

“Konuşmanızda yargıçlar yönetiminin demokrasiye aykırı olduğunu söylediniz. Haklısınız. Ancak bunu hangi anlamda söylediğinizi bilmiyorum. Size göre sanıyorum bir ülkenin yönetiminin halka değil, yargıçlara verilmesi demokrasiye aykırı. Bu doğru. Ama eksik bir doğru...”

Yargıçlar yönetimi dendiği zaman anlatılmak istenen şudur: Eğer bir yargıç, bir yasal hükmü kendi görüşüne uymuyor gerekçesiyle uygulamaktan kaçınır ya da ülkeyi kurtaracağını diyerek onu aşarsa, işte o zaman yasalara göre hüküm kurmamış, ama hükümet etmiş olur. Yargıçlar yönetimi teriminin anlamı işte budur.”

Bu sözler son aylarda kendini yargı yerine koyan siyasilerin, bir siyasi gibi yargıya siyaseti bulaştırarak yüksek yargı mensuplarının durumunu açığa çıkarmaya yetecek ifadelerdir.

Yine Sayın Selçuk “Referandum ile Plebisit” arasındaki farkı, “tek seçeneği oylama özgürlüğü” örneği üzerinden bir ders gibi anlatıyor:

“Konuşmanızda 1982 Anayasası'nın %93 oyla benimsendiğini, bu toplumsal sözleşmeye uymak gerektiğini belirttiniz. Bu görüşünüzün ciddi verilere dayanmadığını ve kolaylıkla çürütülebileceğini belirtmek zorundayım... Konuşma hakkı yalnızca onundur. Kimsenin yanıtlama hakkı yoktur. Ülke koskoca bir çöldür. Çölde ne yapılır? Susulur elbet. Kenetlenmiş

¹¹ Hikmet ÖZDEMİR, *TÜRKİYE CUMHURİYETİ*, s. 207.

¹² Hikmet ÖZDEMİR, *TÜRKİYE CUMHURİYETİ*, a.g.e. 452.

¹³ Mektubun kısaltılmış hali Gazete Pazar'ın 7 Eylül 1997 günlü nüshasında yayınlanmıştır

dişlerle özgürlük türküleri söylenemez ki. Sonuç başından bellidir. %93 evet. Ama belli olmayan bir şey vardır: Anayasaya evet denmişse devlet başkanı, devlet başkanına evet denmişse Anayasa boşluktur. Peki hangisi meşrudur? Bu bilmeceyi bugüne değin kimse çözememiştir.”

Sayın Selçuk gerek bu mektubunda gerekse evvelce yayınlanan konuşmalarında¹⁴ her ikisinin de meşru olmadığını, bu gayrimeşruluğuna karşı Anayasayı yürürlükten kaldırmak, meşruluğunu onarmak ve onurumuzu kurtarmak zorunda olduğumuzu söylemektedir. Mektubun bitiş esprisi muhataplarının basiretine:

“Önemli olan Türkiye'nin laik ve demokratik bir hukuk devleti olduğunu adım başı ilan etmek değil, onu gerçekten öyle yapmaktır.”

Meşruiyet Sorunu

Buradan hareketle anayasada ifadesini ve işlevlerini bulan tüm anayasal kurumlar da gayrimeşru darbe anayasasının ürünleri, kurumlarıdır. Bir başka ifade ile tüm anayasal kurumlar anayasanın kendisi gibi meşruiyet zafiyeti taşıyan kurumlardır. Siyasiler ne hikmetse işin bu tarafını konuşmuyorlar. Meşruiyetlerini tartışmıyorlar. Aslı, dayanağı meşru olmayan kurumların kendileri nasıl meşru olabiliyor? Bu ülkede aydınların, hukukçuların ve siyasilerin kesinlikle bir “meşruiyet” sınavından geçmeleri şart değil midir?

1980 Darbesinde askerler 1960 Anayasasını ilga ettiklerini ilan ettiler. Türkiye 2 yıldan fazla anayasasız yönetildi ancak yine de askeri yönetim düşüncelerine aykırı gelmeyen konularda 1960 anayasası hükümlerini uyguladı.

Son birkaç yılda Yasama, Yürütme ve Yargı AYM'nin “anayasal denetim” hakkına ve görevine saygı duymamakta, AYM'nin kararlarını uygulamamaktadır. Bir başka ifade ile Yasama, Yürütme ve Yargı makamları anayasal denetimi reddederek ülkede kaos oluşturmaktadır. AYM'nin hak ihlalleri iddialarında bireysel başvurularda tek yetkili yargı ve denetim makamı olduğu Anayasaya rağmen kabul edilmemekte, kararları ısrarla uygulanmamaktadır. Hatta AYM üyeleri hakkında Yargıtay üyeleri suç duyurusunda bile bulunabilmektedirler.

Anayasal denetimin olmadığı bir ülkede anayasa hükümleri de yok sayılır. Uygulanmayan hükümlerin varlığı ne ifade edebilir ki?

¹⁴ Sami SELÇUK, 1999-2000 Adli Yıl Açılış Konuşması, https://www.yargitay.gov.tr/documents/_acilisKonusma/1999-2000.pdf

Anayasal denetimin dolayısıyla anayasa hükümlerinin ve AYM'nin kararlarının yok sayıldığı bu dönem ile 1980-1982 arası anayasasız (anayasanın ilga edildiği) dönem arasında fark yoktur. İki dönemde de anayasa hükümleri ve AYM kararları yok hükmündedir. Bir farkla ki biri ilan edilmiş diğeri zımmen pratiğe dökülmüş haldedir. Tek bir örnek, “Can Atalay kararı AYM'nin ve Anayasa'nın kadük bırakıldığına delalet eder mi?” sorusu burada yersiz bir sorudur. Zira AYM'nin bir kararını reddeden diğerkararlarını da rahatlıkla reddedebilir. Bu red yetkisini/keyfiyetini kendinde buluyorsa bu hal rutin uygulamaya dönebilir. Anayasal denetim yoksa bunları kim denetleyecek? Kaldı ki başka örnekler de mevcuttur ve yaşanmıştır. Anayasa'nın 103. maddesine göre Cumhurbaşkanı sıfatıyla “...Anayasa'ya, hukukun üstünlüğüne...” bağlı kalacağına Türk milleti ve tarih huzurunda namusu ve şerefi üzerine and içmiş olan Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi'nin tutuklu gazetecilerle ilgili olarak verdiği “ihlal” kararını “*kabul etmek durumunda olmadığını*”, bu karara “uymadığını”, “saygı da duymadığını” ifade etmiştir.¹⁵ Burada Anayasa ve AYM'nin hükümlerini tadat etmek sadece sayfa artırımını olur.

Burada Yasama, Yargı ve Yürütme organlarının kendi ayaklarına kurşun sıktığı görülmektedir. Anayasa hükümleri ve anayasal denetim yok sayıldığında tüm anayasal kurumlar da denetimden kaçırılıyor demektir. Bir başka ifade ile “anayasal kurumların meşruiyetleri tartışmalı” ifadesinin de yetersiz kalacağı şekilde yok hükmündedir. Dolayısıyla günümüzde yeni anayasa taleplerini dile getirenler kendi meşruiyetlerini inkâr sadedinde söylemleri ile ülkenin hukuk ve siyasasını kaosa sürüklemişlerdir.

Bunca ekonomik sıkıntıların yanısıra hukuk ve siyasa sorunumuz geleceğimizi karartmaktadır. Bu durumu, bu sorumsuz sorumlulara anlatmak nasıl mümkün olabilecektir. Bunun mümkün olabileceğine dair bir belirti henüz görülüyor.

Evrensel Değer, İnsanlık Onuru ve İnsan Hakları

Bilindiği gibi insanlar gibi iktidarların da bir ideolojisi vardır ve her ideoloji gibi hayat ve kâinatı en iyi kendisinin izah edebildiği iddiasını taşır. Demokratik hukuk devletinde iktidar tekelinin, çoğulculuğa (azınlığın haklarının da değerlendirildiği) dayanan demokrasi ve insan hakları gereklerine uygun bir toplumsal yapıyla çerçevesi ve bireylere hesap vermekle yükümlü kamusal organların denetimine açık olması gerekir. Şu hâlde iktidarın yıkım

¹⁵ İstanbul Barosu Açıklaması, 7 Mart 2016, *Anayasa Mahkemesinin Kararını "Tanımadığını" Ve "Uymayacağını" Söyleyen Cumhurbaşkanı, Kendi Meşruiyetini Tartışmaya Açmaktadır.*
<https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=11151>

potansiyelinin etkinleşmesini önleyebilecek faktörleri üçlü bir kombinasyon (Yasama-Yürütme-Yargı) içerisinde değerlendirmek mümkündür. Hukuk devleti kavramı altında toplanan kural ve mekanizmalar önemli bir ilk adım oluşturmalarına rağmen, bu işi tek başlarına yapabilme yeteneğine sahip değildir. Bu noktada hukuksal kural ve mekanizmaları etik değerlere bağlayacak bir referansa ihtiyaç vardır. Bu referans da bugün için en genel ifadesini “insan onuru” ve “insan hakları” kavramında bulur.¹⁶

İnsan onuru ve insan hakları kavramları milli değil evrenseldir. İnsanlığın varoluşundan bu yana gelmekte ve gelişmektedir. Devletler bu kavram ve olguları millileştirmek yerine birbirlerine yaklaştırarak birbirlerinden emin olmak isterler. Bu yüzden de uluslararası sözleşmelerle bu hükümleri ve uygulamaları standart hale getiriler. Burada devletlerin farklı ideolojik saiklerle insanlık dışı “millilik / ya sev ya terk et” uygulamaları değil aksine insanlık onurunu yüceltecek kural ve uygulamalar referans alınır. Yeni anayasa talepleri bu referansları dolayısıyla hukuk devleti, meşruiyet, insanlık onuru gibi kuram ve uygulamaları mı esas alacak sorusu, Milli Hukuk söylemleri karşısında cevabı içinde soru olmaktan öteye geçemiyor.

Milli Hukuk Talepleri

Rakibi olan eski başkanın yüksek otorite tarafından adaylıktan çektilmesiyle (ki o eski başkanın 30 bilmem kaç defa seçim tekrarı da çok abestir) başkan olan yeni Yargıtay Başkanı Ömer Kerkez, 2024 Adli Yıl açılış konuşmasında öyle büyük gaf işledi ki evlere şenlik:

Önce,

“Ülkemizin daha demokratik, daha özgürlükçü, daha çağdaş, daha kapsayıcı bir anayasaya ihtiyacı vardır...”

dedi. Ardından da

“Avrupa hukukuna uyum sağlamaya çalışan bir görüntü yerine, Avrupa ve dünya hukukuna yön veren milli hukuk sistemimizi bir an önce tamamlamak için yoğun çalışmalar yapmamız gerekir”

dedi.

Bir hukukçunun zihninden ve ağzından, bundan daha kaotik bir söylemin çıkması düşünülemezdi. Bu da oldu.

¹⁶ Ömer KESKİNSOY, Semih Batur KAYA, *Hukuk Devletin Kanun Devletine Anayasal Devletin Anayasalı Devlete Evrilmesi*, <https://muharrembalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/2522.pdf>

Yargıtay Başkanından, anayasanın hangi hükümlerinin özgürlükçü olmadığına, hangi hükümlerinin çağdışı olduğuna, anayasanın neden kapsayıcı olmadığına dair bir düşünce açıklaması da göremedik. Bu söylem en sıradan bir politikacının söyleminden daha anlamlı değil.

Başkan hemen akabinde de dünyaya hukuk dersi verebileceğimizi, örnek bir hukuk sistemi oluşturabileceğimizi, dünya hukuk sistemine yön verebileceğimizi söylüyor. “Kendisi himmete muhtaç dede, kaldı ki başkasına himmet ede” söyleminin dik alası...

Hukuk ve yargı sistemimizin dünya düzeyinde dip yaptığı ülkemizin yargı sisteminin başındaki zatın bu iddiasını dünya nasıl görüyordur, bilmek bile istemeyiz.

İçeriden bakan bir yorum aktaralım: Ceza Hukuk Hocası Prof. Dr. İzzet Özgenç;

“Yargıtay Başkanının yürürlükteki Anayasa’nın sorunlu olan somut hükümlerine işaret etmesi, görevinin gereğidir. Ancak, herhangi somut bir sorundan bahsetmeksizin, genel olarak ‘yeni’ bir anayasa ‘ihtiyacı’ndan söz etmesi, siyasetin kayığına binmiş bürokrat izlenimi oluşturmuştur”¹⁷

Tam da yukarıda işaret ettiğimiz gibi.

“**Milli hukuk**” kavramını ilk kez Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Mehmet Uçum’dan duymuştuk. Uçum’a göre mevcut yargı milli ve yerli. Tabii ki bu söylem, yargının, iktidarı memnun eden kararlarında geçerli. Evrensel hukuk veya Anayasanın 90. Maddesinde ifadesini bulan uluslararası hukuk ve sözleşmelerin bağlayıcılığı ile Anayasanın ve AYM hükümlerinin bağlayıcılığı, Milli Hukuk! söyleminin elbette ki dışında kalıyor. AYM’nin kararlarının kabul edilmemesi ve uygulanmaması önemli örnek.

O halde şu soruların da cevabı var mı sayın hukukçu Başkan’da:

- Mevcut Anayasa’nın 90. Maddesi yeni anayasanızda yer almayacak mı? Yoksa AIHS ve hükümlerini yok mu sayacaksınız?
- Yeni anayasa insan hakları alanında Uluslararası Sözleşmeleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ‘yerli ve milli’ kanunlardan üstün tutmayacak mı?
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Uluslararası Adalet Divanı ve benzeri uluslararası yargı ve Tahkim merkezlerini ve kararlarını tanımayacak mı?
- Yeni anayasada Anayasa Mahkemesi olacak mı? Olacaksa anayasal denetim yapabilecek mi?

¹⁷ İzzet Özgenç, 3 Eylül 2024. <https://x.com/izzetoezgenç>

- AYM olacaksa hak ihlallerine karşı “bireysel başvuru” hakkı ve bu hakkın yargısal ihlallerine karşı yargısal denetim yapabilecek mi?
- Yargıtay bu konularda ne düşünüyor? Herhangi bir çalışması var mı?

World Justice Project / Dünya Adalet Projesi¹⁸ (WJP)’nin, hukukun üstünlüğü araştırması sonuçlarına göre Türkiye, dünyada 142 ülke arasında 117’nci, 15 Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkesi arasında sonuncu. Bu coğrafyanın en iyisi, dünyada 48’inci olan komşumuz Gürcistan. En geride olan üç ülke Beyaz Rusya, Rusya ve Türkiye. Orta gelirli ülkelerin üst grubu 41 ülke arasında ise Türkiye 39’uncu sırada.

Başdanışmanın ve Yargıtay Başkanının bahsettiği “milli hukuk” ve tabii ki “milli yargı” budur. Burada elbette ki uluslararası sözleşmelerin mutlak bağlayıcılığından, uluslararası hukukun evrenselliğinden, millet olarak bünyemize uygunluğundan bahsetmiyoruz. Bu makalenin boyutlarını açacağı ve konudan uzaklaştıracağı için “yargıda yolsuzluk”ların, tarihin en kötü seviyesine çıktığı günümüz örneklerini de saymak istemiyoruz. Ancak sayılan olumsuzluklar konusunda da bugüne kadar olumlu bir icraat görmediğimiz gibi uluslararası sözleşmelere uyulmadığında nasıl bir “ya sev ya terk et” metazori mantığını ve uygulamasını görmezden gelmiyoruz. Yolsuzlukları ortaya çıkaran hukukçulara ev hapsini reva gören yargıyı da not ediyoruz.

Yargıtay Başkanı’nın “tarafsız ve bağımsız yargı”, “temel hak ve özgürlükler” ve” hâkim teminatı”na dair söylemlerini ciddiye almadığımızı söylemekle yetinelim ki bu konu bahsi diğer önemli bir konudur. Bunlar üçüncü sayfa haberi dahi olamayacak derecede ciddiyetsizlikle malul taleplerdir.

Mili Yargı konusuna dönersek:

Milli Yargı deyiminin mucidi olarak bilinen Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Mehmet Uçum’a göre;

“Ulusal (Milli) Hukuk (National Law): Milli devletlerin iç hukuk düzeni,

Uluslararası (Milletlerarası) Hukuk (International Law): Uluslararası sözleşmelerden oluşan dış hukuk düzeni,

¹⁸ Dünya çapında hukukun üstünlüğünü iletirmek için çalışmak" misyonunu benimsemiş uluslararası bir sivil toplum örgütüdür. Ülkelerin uygulamada hukukun üstünlüğüne ne ölçüde uyduğunu gösteren nicel bir değerlendirme aracı olan Dünya Adalet Projesi Hukukun Üstünlüğü Endeksi’ni üretir. WJP’nin başlıca faaliyeti, dünyanın her yerinden ve çeşitli disiplinlerden önde gelen liderlerin hukukun üstünlüğünün kendi disiplinlerini ve bölgelerini nasıl etkilediğini dile getirmek ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmek için iş birlikçi eylemler geliştirmek üzere bir araya geldiği küresel bir toplantı olan **Dünya Adalet** Forumu’dur.

Ulusal Adalet Sistemi (National Justice System): Milli devletlerin adalet sistemi,

Uluslararası Adalet Sistemi (International Justice System): Avrupa Birliği adalet sistemi, gibi birden çok devletin taraf olduğu adalet sistemi,

Uluslararası (Milletlerarası) Yargı (International Judiciary): AİHM, Avrupa Adalet Divanı, Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi birden çok devletin taraf olduğu sözleşmelerle kurulan yargı mercilerini ifade eder.

Uluslararası (milletlerarası) yargı mercileri, dayanakları olan uluslararası (milletlerarası) sözleşmelere göre karar verir.

Ulusal (Milli) Yargı (National Judiciary): Milli devletlerin yargı mercileri, ulusal (milli) hukuka göre karar verir.

Bir milli devletin uluslararası sözleşmeye tarafı olması, o sözleşmeyi ulusal (milli) hukukun bir parçası yapmak anlamına gelir.

Ulusal (milli) yargı mercilerinin bir uluslararası sözleşmeye göre karar vermeleri, uluslararası hukuku referans aldıklarını göstermez. Ulusal (milli) hukuklarının parçası haline gelen sözleşmeyi yani kendi ulusal (milli) hukuklarını esas aldıklarını gösterir. Diğer deyişle bir ulusal (milli) yargı merci, kendi devletinin taraf olmadığı bir uluslararası sözleşmeye dayanarak karar veremez.

Son olarak ulusal (milli) hukuk düzeni içinde insanlığın hukuk birikimi olan evrensel hukuk ilkelerine göre kuralların ve kurumların yer alması o ulusal (milli) hukuk düzenini ulusal (milli) olmaktan çıkarmaz. Sadece evrensel kurallar ve kurumların, ulusal (milli) hukukun parçası yapıldığını gösterir.”¹⁹

Bu sonuçlara varırken de “Milli yargının, mahkemelerin, Türk Milleti adına karar vermesine” dayandığını söylüyor. Elbette ki yargının Türk Milleti adına karar vermesi bir temsil makamını ifade eder. Ancak bu temsiliyet milli hukuk anlamına değil millet anlamına bir temsiliyettir.

Türkiye’de kanunlar millidir. Milletın temsil makamı olan TBMM tarafından yapılır. Kanunların dayanakları ya bir başka temel kanun ya da Anayasa olabilir. Hukuk ile kanunu karıştıranlar için söyleyecek sözümüz yok. Temel Kanunlar (Milli Eğitim Temel Kanunu, Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu vb) ve Anayasa dışında hiçbir düzenleme kanunların dayanağı olamaz ve kanunun “Dayanak” maddesinde yer alamaz. Oysa ki 6284 sayılı Kanunun “Amaç, Kapsam ve Temel İlkeler başlıklı 1. Maddesinin 1/a fıkrasında;

¹⁹ Mehmet Uçum, 13 Şubat 2024, <https://x.com/mehmetucum/status/1757343864971489732>

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, özellikle Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) ve yürürlükteki diğer kanuni düzenlemeler esas alınır.”

6284 yazılıp kanunlaştırılırken uluslararası sözleşme (Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi/İstanbul Sözleşmesi) esas alınmıştır. Milli Hukuk yapıcı ve isteklilerinin, bu gerçeği nasıl tefsir edebildiklerine dair bugüne kadar bir emare görülmemektedir. Üstelik millici ve gayri millicisinin oy birliği ile yapılmış bir kanundan bahsediyoruz. İşlerine gelince milli hukuk veya gayri milli hukuk çifte standartlarının hukuk üretebilme kabiliyetlerinden bahsedilebilir mi? Bugüne kadar ürettikleri üreteceklerinin göstergesidir.

Bazı şeylerin “milli”si olabilir; ancak evrensel olan hiçbir şeyin “milli”si olmaz.

“Milli din” olur mu? Olmaz.

“Milli felsefe” olur mu?” Olmaz.

“Milli sosyoloji” Olur mu? Olmaz.

O halde “Milli hukuk” ve “Milli yargı” da olamaz.

“Olur,” derseniz işinize gelmeyen bazı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını tanımamayı milli bir davranış olarak görürsünüz.

“Olur,” derseniz Anayasa Mahkemesi ile Yargıtay arasındaki kavgayı daha ileri boyutlara taşırsınız.

Bu açıkçası evrensel bir kavram olan “normlar hiyerarşisi”ni de çöpe atmak demektir.

“Olur,” derseniz hâkim ve savcı alımlarında liyakati bırakıp ideolojiyi esas alırsınız.

“Olur,” derseniz sizinle ittifak kurmayan herkesi suçlu ilan edersiniz.²⁰

Türk Hukuku olur. İngiliz, Alman, Fransız, Roma Hukuku, İslam Hukuku olur. Bunların hepsi uyguladıkları hukuku kendi inanç ve ulus temelli isimleriyle isimlendirebilirler fakat bilinen bir gerçek var ki tüm hukuk sistemleri tarih içindeki süreçlerinde bir önceki hukuk sistemlerinden ve çağdaşlarından etkilenmişlerdir. Hatta İslam Hukuku için de Şariat ifadesi kullanılır. Kapsamında sadece Kur’an hükümleri yoktur. Şariat, Kuran’ın ayetlerine, Hazreti Muhammet’in sözlerine ve yaptıklarına, bunlardan çıkarılmış yorumlara/içtihatlarla dayanan,

²⁰ Ramazan BULUT, “Demokles’in kılıcı: Milli hukuk, milli yargı”, 13 Şubat 2024. <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/demoklesin-kilici-milli-hukuk-milli-yargi-157242/>

insanın yaşamını, toplumsal yaşamı düzenleyici kurallar bütünüdür. Hukuku oluşturan örf, adet, gelenek, evrensel kurallar, hatta maslahat gibi uygulamalar da vardır ve bunlar birlikte İslam Hukukunu (Şeriatı) oluşturur. Hatta farklı hukuk sistemlerinden de etkilenir, benzer kurallar oluşturur.

Tüm bu bilinenlere rağmen, dünyanın bir yandan küreselleştiği bir yandan eskiye nazaran küçük bir köye dönüştüğü, teknolojinin akıl almaz boyutlarda geliştiği günümüzde hukuku millileştirmek, Mussolini'nin 1920'lerde "Karagömlekliler İhtilali"nde ürettiği "Milli İrade" kavramına teslim olmaktır. Haydi sosyal anlamda yüz yıl geri gidip milli irade kavramını Mussolini'den mülhem millileştirdiniz(!) de hukuku millileştirirken İstanbul ve Lanzarote Sözleşmeleri gibi, daha da geri gidelim, tutan tutmayan devrimler adı ve anlamıyla millilikle ilişkisi kurulamayan sözüme yasal(!) düzenlemeleri milli hukukla nasıl bağdaştırdınız ve bağdaştıracaksınız? Bundan sonra Milli Hukuk adıyla yapılacak olanlar evvelkilerden farklı mı olacak? Evvelce yapılanlardan beğenmedikleriniz milli ol/a/mayanlar mı yapmıştı? Milliliğin lügatinizde karşılığı bu mudur?

Sonuç

Hukuk, dünyada evrensel bir değerdir. Herkes oradan kendine uygun olanı alır fakat o bir mastardır. Oradan hiza alınır. Milletler kendi iç hukukunu oluşturan değerlere aykırı olmamak şartıyla evrensel kuralları alır, benimser, uygular. İsmi, kendi sistemi olarak örneğin Türk Hukuk Sistemi olarak adlandırır fakat evrensel hukuktan uzaklaşmamaya çalışır. Zira evrensellikte insanlığın tarihi vardır. Erdemleri vardır. Evrensellik içinde elbette ki din, felsefe ve sosyoloji ile birlikte insanlığın bu değerlerle yoğrulmuş kuralları da vardır.

Evrensel değerler, bir çıkış yeri bilinmeyen, dolayısıyla birilerine aidiyeti bulunmayan, insanlığın ortak değerleridir. Sanırız, milli hukuk mucitleri günümüz küresel değerlerle evrensel değerleri karıştırıyorlar. Küresel değerlerin, küresel aktörlerin dayatmaları olduğunda hemfikiriz. Küresel değerler, birilerinin etiketini taşıyan değerlerdir. Küresel değerler, başkası bundan ne derece yararlanırsa yararlınsın sahibinin çıkarını taşır, öncelikle onun düzeninin işlerliğini sağlar.²¹ Küresel değerlerin Türk Hukuk Sistemine zarar verdiğini düşünen milli hukuk yapıcılarının, AB Müktesebatı ve eklentilerini, toplumsal cinsiyet, queer (akışkan kimlik), cinsel yönelim vb. kavramsallaştırmalar kanunlaştırılırken ve halen de kanunlarda uygulamada iken hiçbir itirazları vaki değildir.

²¹ Mustafa AYDIN, "Yoğunluğu Azaltılmış İslâm". Umran Dergisi, Mart-115/2004.

Milli Hukuk dediğinizde, milli hukuk yapacağız ve dünyaya da örnek olacağız dediğinizde, tüm evrensel değerleri de içine alacak bir sistemden bahsediyorsunuz demektir. Bugüne kadar evrensel değerler olarak yutturulan insanlık onuruna aykırı değersizlikleri içinize sindirdiğiniz ve Millete dayattığınız gibi mi? Örneğin, insanlığa karşı birçok suç, ticari meta veya yöntem olarak görülen uygulamaları kabul ve yasalaştırdığınız gibi mi? Küresellerin evrensellik sosuyla ticari emtia ve ticari sektör olarak dayattığı, sigara, alkol, kumar ve her türlü bağımlılaştırma/köleleştirmeyi, LGBT aktivizmi yayılmacılığını yasalaştırdığınız gibi mi? Aynı şekilde Millicilerin Türk Hukuk sistemine soktukları “ya sev – ya terk et” mantık ve uygulamalarını da mı? Milli Hukuk saptaması bu anlatımlardan ve uygulamalardan hangisine denk geliyor. Yoksa “suç ve cezada kanunilik” ilkesini millileştirip, insanların yedi kuşağını mahkûm ettikleri, AYM’yi, anayasal denetimi, dolayısıyla Anayasayı devre dışı bırakıp “hak arama hürriyeti”ni gasp ettikleri gibi bir “Milli Hukuk” mu planlanıyor?

Tüm bu atfettiğimiz cürümler, bu ülkede yakın tarih ve günümüz uygulamalarında başat oldukları ve Milli Hukuk yapımcılarının bu düzenleme ve uygulamalara bugüne kadar itirazları olmadığından rahatlıkla yazabiliyor, itham edebiliyoruz.

Hukukun kılcal damarlara kadar yaygınlaştırılmadığı, üstelik bunun istenmediği ülkemizde Milli Hukuk hayallerinin dile gelmesi gaz vermenin ötesinde bir anlam taşıyor. Gelin şapkalarımızı önümüze koyalım, hukukun üstünlüğüne, evrensel değerlere, insanlık onuruna yaraşır bir hukuk sistemi için çalışalım. Şayet iyi niyet varsa, bu çalışmanın adını ille de şimdi koymak değil, ortak noktalar oluştuğça ortak dilekleri hayata geçirmeye çalışalım. Ancak böyle bir çalışma ile Milletimize ve insanlığa değerler katabilir, insanlık onuru kazanabiliriz. Arkasından örneklik de gelsin.

Ne gam!

Filistinli çocuk gibi deriz:

Ben taşı atarım, nereye degeceğini Allah bilir.

.....

KAYNAKLAR

- Adnan EKİNCİ, *Kahraman olmadan yargıç olmak*, https://kisadalga.net/yazar/kahraman-olmadan-yargic-olmak_38257
- Cem Duran UZUN, *Türkiye'nin Neden Yeni ve Sivil Bir Anayasaya İhtiyacı Var? Kriter Ekim 2023 / Yıl 8, Sayı 83*, <https://kriterdergi.com/dosya-anayasa/turkiyenin-neden-yeni-ve-sivil-bir-anayasaya-ihtiyaci-var>
- Hikmet ÖZDEMİR, *TÜRKİYE CUMHURİYEETİ*, İz Yayıncılık, İst. 1995.
- İzzet ÖZGENÇ, 3 Eylül 2024. <https://x.com/izzetoezgenç>
- Levent GÖNENÇ, *2011 Anayasa Yapım Sürecinde Yönteme İlişkin Bazı Sorunlar*, Temmuz 2011, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1309961816-7.2011_Anayasa_Yapim_Surecinde_Yonteme_Iliskin_Bazi_Sorunlar.pdf
- Mehmet UÇUM, 13 Şubat 2024, <https://x.com/mehmetucum/status/1757343864971489732>
- Mustafa AYDIN, “*Yoğunluğu Azaltılmış İslâm*”. Umran Dergisi, Mart-115/2004.
- Ömer KESKİNSOY, Semih Batur KAYA, *Hukuk Devletin Kanun Devletine Anayasal Devletin Anayasalı Devlete Evrilmesi*, <https://muharrembalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/2522.pdf>
- Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN (2007) TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI ÖNERİSİ, https://www.tuerkei-recht.de/downloads/verfassung_entwurf_oezbudun.pdf
- Ramazan BULUT, “*Demokles'in kılıcı: Milli hukuk, milli yargı*”, 13 Şubat 2024. <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/demoklesin-kilici-milli-huk>
- Sami SELÇUK, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e Mektup, Mektubun kısaltılmış hali Gazete Pazar'ın 7 Eylül 1997 günlü nüshasında yayınlanmıştır
- Yıldıray OĞUR, *Ergun Özbudun'un hazırladığı anayasaya ne olmuştu? 4 Kasım 2023*. <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/ergun-ozbudunun-hazirladigi-anayasaya-ne-olmustu-147353/>
- AK Parti Kapatma Davasına Savunma Dilekçesi*, 30 Nisan 2008, <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/savunmalar/342.pdf>
- MHP'nin Referandum Mesajı. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/40787-mhpnin-referandum-mesaji>
- Türkiye'nin 7'inci, AK Parti'nin 3'üncü referandumunu, <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/01/23/turkiyenin-7inci-ak-partinin-3uncu-referandumu>
- 2007 Türkiye anayasa değişikliği referandumunu, https://tr.wikipedia.org/wiki/2007_T%C3%BCrkiye_anayasa_de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi_referandumu

İstanbul Barosu Açıklaması, 7 Mart 2016, *Anayasa Mahkemesinin Kararını "Tanımadığını" Ve "Uymayacağını" Söyleyen Cumhurbaşkanı, Kendi Meşruiyetini Tartışmaya Açmaktadır.* <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=11151>